

ЧЛАНЦИ

Др Радослав РАСПОПОВИЋ*

ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНОГ ПРИЗНАЊА У ПРОЦЕСУ ИЗРАСТАЊА ДРЖАВНОПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ

ABSTRACT: In this paper, the author deals with the question of formation of the state and legal subjectivity of Montenegro after it gained independence pursuant to the decisions of the Congress of Berlin. The decisions of the Congress were a milestone in the history of Montenegro and its statehood on both internal and foreign levels. Apart from improving the state apparatus in the normative and actual sense, they created space for the development of social relations on an economic, educational, cultural and, in a word, civic level, thus transforming Montenegrins from the status of "subjects" into citizens of an internationally recognized member of the international community.

KEY WORDS: independence, sovereignty, state subjectivity, Great Powers, civil liberties...

СТИЦАЊЕ СТАТУСА ДРЖАВНОГ СУБЈЕКТА БИЛО КОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ЕНТИТЕТА ЈЕ ДВОСТРАН ПРОЦЕС. ОН, С ЈЕДНЕ СТРАНЕ, ПОДРАЗУМИЈЕВА ИЗВЈЕСНЕ КОНСТИТУТИВНЕ ЕЛЕМЕНТЕ НА УНУТРАШЊЕМ ПЛАНУ: СТВАРАЊЕ ДРЖАВНОГ ПОРЕТКА НА ОДРЕЂЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ У НОРМАТИВНОМ И СТВАРНОМ СМISЛУ, КАО И СТАНОВНИШТВОМ ПУТЕМ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ СТРУКТУРЕ УСПОСТАВЉЕНЕ ВЛАСТИ НА ТЕРИТОРИЈИ НА КОЈОЈ ОНО ЖИВИ. С ДРУГЕ СТРАНЕ, МЕЂУНАРОДНА АФИРМАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ОСТВАРЕНИХ НА ТОМ ПЛАНУ ЈЕ СВАКАКО ОЧЕКИВАНИ ЦИЉ, ЈЕР ПРОЦЕС ДРЖАВНОГ КОНСТИТУИСАЊА ПОДРАЗУМИЈЕВА И МЕЂУНАРОДНУ ЕМАНЦИПАЦИЈУ И ПРИЈЕМ У МЕЂУНАРОДНУ ЗАЈЕДНИЦУ. НЕОПХОДНО ЈЕ, ДАКЛЕ, ДА СТИЦАЊЕ ОДРЕЂЕНИХ ЕЛЕМЕНАТА ДРЖАВНОСТИ КОЈИМ СЕ КОНСТИТУИШЕ ОДРЕЂЕНИ ДРЖАВОТВОРНИ СУБЈЕКТ ИМА И СВОЈУ МЕЂУНАРОДНУ ПОТВРДУ, ЈЕР ИЗОЛОВАН ОД ОСТАЛИХ ДРЖАВНИХ СУБЈЕКТАТА, САМ ПО СЕБИ, НИЈЕ СВРХА ИСТОРИЈСКОГ

* Аутор је научни савјетник и директор Историјског института Црне Горе.

процеса из кога је резултирао. Израстање државног организма неког геополитичког субјекта, кроз процесе унутрашњег државотворног карактера, као пратећи резултат има стицање одговарајућег међународног капацитета, тј. одговарајући степен репутације и утицаја у међународној заједници што историјски гледано и јесте смисао идеје стварања и развоја државноправног субјективитета нових државних заједница.

Стварање међународног идентитета и државног субјективитета модерне државе у Црној Гори¹ започело је оружаном борбом против Османског царства, тј. отпором наметању врховне власти Порте. Тај процес је започео њеним падом под османску власт 1499. када је Црна Гора ушла у састав Скадарског санцака (1499). У оквиру тог санцака Црна Гора је представљала посебну територијалну јединицу на челу са врховним заповједником који је могао носити, зависно од организације Царства, различите титуле.

Завођење османског феудалног система власти и њено учвршћење као даљи организациони облик имало је формирање Црногорског санцака који је стављен под управу најмлађег сина Стефана Црнојевића, Станише, потурченог Скендер-бега (1514-1528). У новој административној јединици Црногорци су проглашени за слободне сточаре, филурције. Упоредо са завођењем османске власти и формирањем филурцијског система у Црној Гори је текао и процес формирања племенског друштва које је у својој поједностављеној хијерархијској структури имало своје племенске старјешине, као органе локалне управе и основне органе с ниским управним прерогативама, и посебан орган представничког карактера Општецрногорски збор. Истовремено, с посебним статусом као

¹ Упоредни правни осврт на постанак модерних држава у Европи и историјат првих државноправних форми у Црној Гори показује знатно касније вријеме њиховог настанка у односу на ток тих процеса на европском тлу.

Код романских и германских народа модерна држава је настала у XVI вијеку. Карактерише је централизована власт апсолутних монархија, коју нијесу посједовале политичке творевине које су постојале прије настанка модерне државе. Суштина самог термина *држава* (*stato*) тада је означавала нешто уређено, организовано, стабилно, трајно, за разлику од нестабилних политичких облика заснованих на личној власти кнежева и краљева, који су истовремено били и *владаоци* и *власници* (подв. Р. Р). Битне карактеристике модерне државе су, дакле, централизовани, јавноправни карактер власти, односно превазилажење конфузије персонализоване власти владоца и власника. Политичке творевине које су у Европи постојале прије настанка модерне државе нијесу се називале државама. У античком периоду коришћени су термини: *polis, civitas, res publica, imperium*. У феудализму: *regnum, monarchia*, а у градовима је употребљаван и термин *res publica*. За тај период је карактеристична употреба ријечи: *terra, terra, land*. Тек крајем XV и у XVI вијеку сталешке монархије замијењене су апсолутним, а термин држава добио је ново значење под утицајем централизације власти апсолутних монархија. Видјети: Др Мирослав Живковића, *Основи теорије државе и права*, Београд 1977, 55

преостали орган из ранијих времена, с видљиво сачуваном институционалном структуром, јасно је је била присутна Цетињска митрополија. По много чему особена, ова црквена институција се временом развила у центар управне структуре црногорског племенског друштва, вјерског живота и националноослободилачке борбе Црногораца.

Од почетка XV вијека земље које је тада освојила османска царевина сматрала је саставним дијелом своје државе и спрјечавала је све облике политичке самосталности или стицање аутономног статуса који не би били признати од Порте. Од 1523. на, практично, свим освојеним територијама Царства уведен је порески систем који је подразумијевао плаћање харача, испенце и ушура. То се, у начелу, може казати и за Црну Гору иако је она у османском административном уређењу имала статус хаса² који јој је давао одређене предности, не само у пореском систему, у односу на остале територије других поробљених земаља на Балкану, чије је становништво сматрано рајом. Иако мале, те различитости су биле корисне за конституисање одређеног нивоа посебног положаја у Османском царству у различитим периодима црногорске историје, у виду различитих форми организовања друштвеног живота.

Но, не занемарујући ни околност дугих периода политичке непотчињености Црне Горе, односно, касније стварне независности у односу на османску власт, с обзиром на то како су државне границе Османског царства биле учртане на политичкој карти Европе од XV до почетка друге половине XIX вијека, у међународноправном смислу се не може поставити питање да ли је простор Црне Горе званично био дио државне територије османске царевине. То Царство посебно је било јако у XVI и XVII вијеку док је у XVIII и XIX започео период криза и потреса на унутрашњем палну који су тежили његовој разградњи и осамостаљивању појединих административних јединица. Црна Гора, када се налазила у вртлогу тих дезинтегративних процеса попут они које је крајем друге половине XVIII вијека предводила породица Бушатлија, управљачи Скадарског санџака, у начелу је водила политику без отвореног сврстававања на билу коју од сукобљених страна - Порте или скадарског везира, ради убрзавања распада Царства и «ослобођења од одређеног нивоа општих обавеза» земаља под османском влашћу.

Но ти процеси нијесу могли мимоићи Црну Гору. Одлучност Махмут-паше Бушатлије да створи посебну државу, у правном, економском

² Хас или лено у османском феудалном систему био је земљишни посјед с приходом изнад 100 00 аспри. Добијали су их чланови султанове породице или високи званичници као накнаду за обављање државне функције. Дијелили су се на: 1) султанске, 2) чланове султанове породице и 3) хасове високих војних и других чиновника. Хас-земље није насељавала раја, већ су обрађивани под условима другачијим од рајинских.

и политичком смислу самосталну од Порте, која би обухватила Црну Гору, сада је наметала потребу отпора трансформисаном ранијем управљачу у смислу очувања и наставка процеса националне еманципације и оствареног степена независности на конфесионалном и културно-просвјетном, односно државотворном плану. Одлучност отпора «новом управљачу» посебно ће се показати у тренутку када безбједност Црне Горе, након неуспјелог «дисциплиновања» скадарског паше од стране Порте, буде озбиљно доведена у питање и када се она у борби за одржавање основа егзистенције ослони на - у том тренутку једино могуће рјешење - снагу властитог оружја, ношена идејом о независношћу земље.

Њена борба се заснивала и на снажно присутној свијести о циљевима које је жељела постићи и њиховој историјској утемељености. С тим у вези, за питање процеса државног конституисања Црне Горе чини нам се тачном тврдња др Петра Стојановића да „савремена црногорска држава изводи свој легитимитет из Зете – државе Црнојевића...”.³

Но, легалитет савремене црногорске државе ипак је новијег датума. Брзо регенерисање родовско-племенских односа након пада ових подручја под османску власт утицало је на прекид континуитета с правним поретком српске средњовјековне државе. Конституисање савремене државе у Црној Гори, које везујемо за крај XVIII и почетак XIX вијека, ма колико да се одвијало на државној традицији средњовјековних земаља у којој су „и ,окаминe‘ римског права чија је задња бриљантна кодификација у Византији (*Cognus juris civilis*) оставиле снажне трагове на све земље у држави Немањића“, а преко приморја и ,‘традицијама развијеног европског права‘, далеко је највише било под утицајем захтјева које су постављали циљеви ослободилачке борбе против Турака и специфичности патријархално-племенске структуре црногорског друштва, чији је сепаратизам требало надвладати.⁴ Али, како је регенерисано племенско друштво, које је надомјестило државну власт, имало за резултат релативно висок степен самосталности племена, то је процес изградње државног поретка текао доста споро. Зато су први органи власти и законски акти на којима се почео уздизати државни апарат Црне Горе били за Европу с краја XVIII или почетка XIX вијека давна прошлост.

Настанак црногорске државе био је, дакле, по многим ознакама јединствен и изузетан како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану. Кад је о првом ријеч, међу многобројним чиниоцима који су определијели историју њеног стварања, у литератури се у синтети-

³ Петар Ђ. Стојановић, *Настајање савременог права у Црној Гори 1850-1900*, Титоград 1991, 24.

⁴ Исто, 24.

зованом виду најчешће помињу два. На једној страни то су резултати ослободилачке борбе против Турака, а на другој сламање племенског сепаратизма и изградња централних органа власти. Међузависност наведених компоненти показује се у двоструком смислу. Успјех у ослободилачкој борби захтијевао је обједињавање свих снага отпора у расцјепканим црногорским и брдским племенима; изградња централних органа власти и почеци конституисања државе подразумијевали су већ остварене резултате у погледу слободне територије, становништва и племенског уједињавања.

Ипак, споменути статус релативно заокружене територијалне јединице у оквиру административно-територијалног система османске управе, о коме је претходно било ријечи и који је, иако у ограниченом обиму, с различитим интензитетом пролазио кроз различите врсте промјена у појединим периодима, омогућавао је и да се почеци национално-ослободилачких и државотворних процеса у Црној Гори раније остваре, а помаци у административно-територијалној организацији власти, посматрано са становишта политичке перспективе и националног ослобођења, добију простор за брже оживотворење у пракси.

Но, иако је та врста предности заиста постојала, она сама по себи није била довољна и није имала покретачки значај за ослобођење земље и израстање њене суверености на међународном плану. Њих су носиле унутрашње снаге, односно, енергија народа која је уз помоћ Цетињске митрополије, као духовног и свјетовног средишта, и њених владика који су као вјерски поглавари и носиоци земаљске власти усмјеравали и појављивали се као иницијатори тих процеса.

Такав историјски контекст стварао је уочљиво амбивалентну ситуацију у којој је Црна Гора, у фактичком смислу, на геополитичком простору омеђеним именом Османског царства, у оквиру његових картографских граница у XVIII и XIX вијеку, посједовала сопствене органе власти и изградила посебан степен политичке аутономије који политичким актима централне администрације није могао бити нарушен нити враћен у политички систем османске државе. Својим институционалним формама он није био сагласан с политичким поретком који је постојао у османској царевини као међународном субјекту, како по традицији тако и по резултатима ослободилачке борбе Црногораца, који су били такви да никако нијесу одговарали политичким статусу велике силе који је подразумијевао јаку централну власт на цјелини државне територије. Најважнији елементи специфичности тог фактички установљеног “дуализма власти” огледали су се у чињеници да су остварени почетни облици политичке аутономије Црне Горе, која је све вријеме егзистирала у, институционално посматрано, још увијек јаком и рела-

тивно моћном систему османске државе, испољавали сталну тежњу ка пуној независности земље, са својим правним поретком у нормативном и стварном смислу.

У оквиру османске државне структуре функционисали су, дакле, први органи власти модерне црногорске државе, нормативно и стварно независни, на челу са црногорским владикама, односно, касније, књажевима. У тој супростављености функција власти османске државе и начина функционисања од ње независних центара националноослободилачког карактера, са елементима државотворног статуса, можемо тражити утемељена објашњење за тврдњу да „Турска од краја XVIII вијека није била у стању да над Црном Гором остварује права која проистичу из односа суверености“⁵, односно да је утемељењем државних атрибуција на унутрашњем плану било могуће остварити и међународну афирмацију субјекта за кога су биле везане.

Недвосмислену историјску преломницу која даје основа за тумачење „дуализма“ у процесу државног осамостаљивања Црне Горе представљале су побједи Црногораца над војском Махмут-паше Бушатлије на Мартинићима⁶ и Крусима⁷ 1796. Црна Гора се с њима, на међународном плану, издигла до нивоа посебног политичког чиниоца у оквиру Османске империје, али и препознатљивог субјекта на европској политичкој сцени. Наполеонови ратови у Боки 1806–1807. и борбе Црно-

⁵ *Историја државе и права југословенских народа*, Београд, 1986, 328. Видјети: И. С. Достјан, *Пробљема государственой организацији Черногории в Руско-черногорских политических связях начала XIX в.* Балкански исторически и политически сборник, Кишинев 1974, 11.

⁶ Битка на Мартинићима вођена је од 2/13. до 11/22. јула. У првим данима боја до 10/21. јула вођене су “чарке са мањим одјелењима турске војске која су правила испаде околином Спужа и Подгорице”. Главни окршај, и уједно један од најзначајнијих догађаја у историји Црне Горе XVIII вијека, десио се 11/22. јула. Тога дана, зауставивши турски напад, Црногорци су заједно са Пиперима и Бјелопавлићима разбили Махмут-пашину војску, испољивши при том велику храброст. Без ичије помоћи Црногорци и Брђани нанијели су први велики пораз снагама скадарског паше. Обавјештавајући о резултатима боја, владика Петар I је Луки Пуцићу, између осталог, писао: “Но нека је хваљен и слављен Господ, који је таквом храброшћу надахнуо наше трупе које су нагнале у бјекство непријатеља, прогнале га до његових шанчева, у које једва да их је стигло трећина, јер је сваки бјежао куд је могао. Сам Махмут је био приморан да утекне ноћу, остављајући на бојном пољу 473 погинула, међу којима се налазио и његов зет (!), бег из Тиране, Јакуб-ага Сердаревић итд”. Бранко Павићевић, *Нови подаци о биткама на Мартинићима и Крусима*, Историјски записи 1-4, 1992, 161.

⁷ Одсудан бој током другог Махмут-пашиног напада одиграо се на Крусима (трајао је од 8/19. септембра до 22. септембра / 3. октобра 1796). Чињеница да је током тог боја погинуо и сам Махмут-паша дала је могућност да се и ова друга, неспорно велика, црногорска побједи пред јавношћу других држава још више увећа. То је посебно дошло до израза у *Кратком описану другог боја међу Црном Гором и самозванијем Махмутом везиром од Албаније* ђакона Алексија. Гласник, С.У.Д. 65, 134-136

раца и Бокелја око Дубровника, на страни руске војске против Француза, јасно су потврђивали елементе остварене политичке самосталности и аутономност у одлучивању, са изграђеним степеном независности у доношењу одлука у односу на централне органе власти османске империје, на унутрашњем, а онда и на спољном плану.

Посебност статуса Црне Горе и веома видљив степен политичке аутономије стварани су на различите начине. Један од основних је био установљење властитог законодавства и првих органа надлежних за њихову примјену. У нормативном смислу најстарији законски споменици модерне државности Црне Горе наприје су били *Одлука*⁸ и *Стега*⁹ као први писани акти с нормама, више, моралног карактера и «грижом савјести» и «клетвама» као примарним облицима санкција, без стварне државне принуде која диспозитивни дио, у модерним правним порецима, санкционише казнама принудног карактера. Донесени непосредно прије битака на Мартинићима и Крусима 1796. они су били први корак ка Црне Горе испод власти Османског царства, мада нијесу могле да понуде ништа више осим да обезбиједи заједништво и спријече издају у заједничком ратовању Црногораца и Брђана, пред опасношћу која је пријетила Бјелопавлићима.

Њима је трасиран пут за увођење првих законских аката чији је правни карактер био неспоран. Први у реду таквих докумената представљао је законски кодекс, класичног карактера, познат као *Законик Петра I*. Најстарији правни споменици модерне црногорске државе на-

⁸ Након првог покрета Махмут-пашиних трупа, на збору главара и старјешина сазваном на Цетињу 20. јуна / 1. јула донијет је документ познат под називом *Одлука*. Мада збору нијесу присуствовали Црмничани, усвојени документ је представљао одговор Црногораца на захтјев Брђана да им се пружи помоћ у муницији и оружју, односно да владика Петар I “пред Црногорцима дође у Мартиниће”. *Одлука* је била документ у коме је први пут изражена и подигнута на степен правне обавезе „свијест о „отацтву“ и у којем се „Брђани третирају као браћа која чине јединствену етничку цјелину са Црногорцима”. Бранко Павићевић, *О првом походу Махмута Бушатлије на Црну Гору 1796*, Историјски часопис, књ. VI, Београд 1956, 160.

⁹ У вези с датумом доношења *Стеге* има различитих тумачења. Умјесто 6. августа, углавном се као датум њеног доношења истиче 20. јун / 1. јул 1796. Тај датум се налази у два основна њена издања, у Медаковићевој *Повјестници* и у материјалима за историју Марка Драговића. Међутим, и у неким другим каснијим издањима, почев од издања Стевана Петровића Његоша до службеног издања Министарства правде у *Зборнику судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору* (књ. 2) из 1912, у којима је уз *Законик Петра I* објављена и *Стега*, наведен је 20. јун као датум њеног доношења. Од неких историчара с краја XIX вијека узима се и 6. август као датум доношења *Стеге* (К. Жиречек, Стојан Новаковић и други). До сличног закључка дошла је и Радмила Петровић у историјскоправној расправи објављеној 1929. На једином сачуваном примјерку такође стоји 20. јун / 1. јул 1796. Видјети: *Стега, најстарији црногорски законски споменик*, приредио Радослав Распоповић, Подгорица 2008.

стали су, дакле, у периоду измеђи 1796, односно 1798, тј. 1803. када је *Законик Петра I* допуњен новим члановима.¹⁰

На институционалном плану нормативну дјелатност је пратило оснивање Правитељствујушчег суда црногорског и брдског, познатог под називом Кулук. И оснивање суда и доношење *Законика* збило се истог дана, 18. октобра 1798, у манастиру Стањевићи. Тај процес је институционално настављен установљењем Сената 1830,¹¹ као новог, модернијег органа централне власти. Сенат је био замишљен као законодавна и судска институција којом је замијењено раније Правитељство.

У нормативном смислу афирмација државног субјективитета требало је да буде дограђена доношењем *Закона отачаства 1833*,¹² али та, тада направљена, не мала правна празнина попуњена је тек двадесет година касније доношењем *Законика књаза Данила 1855*.¹³

На међународном плану процес афирмације историјског идентитета и геополитичког субјективитета Црне Горе, започет је знатно рани-

¹⁰ Коначну форму, односно дефинитиван садржај, *Законик* није добио приликом првог усвајања 1898. На Скупштини у Стањевићима није донијет *Законик* у цјелини, већ само његов први дио, од првог до шеснаестог члана. Остале одредбе *Законика*, тј. чланови од 17. до 33, донијети су пет година касније на Скупштини црногорских главара одржаној 17. августа 1803. Тада је потврђено првих шеснаест и изгласано нових седамнаест чланова. Зато се 1803. година узима као година његовог дефинитивног доношења. *Законик* је први објавио А. Н. Попов, *Путешествие въ Черногорию*, С. Петербург 1847, а потом М. Медаковић, *Повјестница Црне Горе*, 1. Од осталих издања напомињемо *Зборник 1912*, Радмила Петровић, Годишњица Николе Чупића, књ. XXXIX, Београд 1930, 43-71.

¹¹ Према Богишићевој анкети, Сенат је био “прво редовно правитељство” са којим се уводи “централна земалска управа”, које у доба митрополита Петра I није било. И према оцјенама у нашој литератури, као орган државне власти Сенат је, у ствари, замијенио „дотадашњи централни орган власти који је установио Петар I”. Видјети: В. Богишић, *Правни обичаји у Херцеговини и Албанији*, 208. Томица Никчевић, *Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе*, 103

¹² Започете процесе доградње унутрашњег поретка требало је снажније изразити доношењем *Закона отачаства*. *Закон* је усвојен на Општецрногорском збору на Цетињу 23. маја 1833. године и њиме је требало, поред осталог, да се правно ријеши питање увођења пореза. Међутим, у интересу политичке побједе и афирмације владике Рада као апсолутног господара Црне Горе, било је важније “срушити углед Ивана Вукотића макар и по цијену једног овако значајног дјела као што су *Закони отачаства*”. Б. Павићевић, *О мисији Ивана Ивановића-Вукотића и Матеје Петровића-Вучићевића у Црној Гори*, 273.

¹³ *Законик Данила првог књаза и господара слободне Црне Горе и Брдах*. Установљен *Донесен* је на Цетињу 1855, а исте године и штампан у Новом Саду. Од каквог је значаја било његово доношење за настанак државе у Црној Гори, најбоље потврђују оцјене према којима се тај корак „може сматрати као завршни чин једног друштвено-економског процеса који је у Црној Гори захваљујући посебној друштвено-економској структури и нарочитом међународном положају, трајао близу стотину година”. Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, 294

је и био је праћен мисијама црногорских митрополита који су започели посјетом владике Данила Петрограду 1715, а затим и владике Саве 1742, као и одласком владике Василија на венецијански двор 1843-44,¹⁴ затим остваривањем контаката црногорских *земаљских свјетовних* господара са аустријским властима у Котору и каснијим званичним успостављањем политичких веза 1777.

Веома занимљив је још један значајан вид друштвене праксе која је, осим међународног, имао велики значај и за ток државотворних процеса у Црној Гори и процес њеног државног конституисања. Ријеч је о пракси закључивања уговора међународног карактера којима су регулисана питања разграничења са Аустријом, односно њеним општинама у сусједству Црне Горе¹⁵, али и уговора са османским пашама који су управљали областима Османског царства у сусједству Црне Горе. Такву уговорну праксу Црне Горе можемо пратити почев од закључивања споразума те врсте из 1820. до оних који су закључени касније 1842. и 1843¹⁶. Иако нијесу имали карактер међународних уговора, у смислу међународног права, јер субјекти уговорни партнери нијесу били међународно признате државе, њима су утврђиване граничне линије које су

¹⁴ Поводом затварања „црногорског пазара“ у Котору, неуобичајено за дотадашње односе Црногораца и Млечана, у којима је црногорска страна увијек понизно молила за принципову милост, у писму, које је владика Василије написао, од Сената се тражило “уклањање Болице и Албриција са функција у Котору” као предуслов за уређење међусобних односа. Мада је мотивација владичиног захтјева за одлазак у Венецију била другачије саопштена и которском провидуру и касније генералном провидуру у Задру, основна замисао, у ствари, била је да се на “високом нивоу” ријешу питање црногорско-млетачких односа. Владика је стигао у Венецију 23. априла/3. маја 1744. године. Политичка авантура, започета у Црној Гори састављањем лажних писама, с још већом маштовитошћу и заносом настављена је у млетачкој пријестоници. Резултати су мимо свих очекивања, ипак, били позитивни. Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740-1766*, 79.

¹⁵ Уговор са Аустријом у виду протокола о разграничењу потписали су 18. јула 1841. у Котору шефови пограничних комисија и Петар II Петровић Његош, у име Црне Горе, и царско-краљевски комесар Едуар Гриј, у име Аустрије. Њиме је утврђена “државна граница” између “аустријске општине Доброта и црногорских племена Велики и Мали Залази”. *Три Француза о Црној Гори* (Виала, Делари, Ленорман), предговор написао, превео и прочитао проф. Андрија В. Лаиновић, Цетиње 1949, 104-105.

¹⁶ Уговор из 1842. о граници у дијелу Херцеговине, након преговора који су трајали од 9/11. до 12/24. септембра, потписали су у Дубровнику владика Петар II и Али-паша Ризванбеговић. У преамбули Уговора речено је да се њиме регулише мир и граница између “независне области Црне Горе и пашалука херцеговачког”. Овај уговор имао је и посебан додатак потписан у Котору 28. октобра/9. новембра 1843. С позивањем на одредбе претходног уговора, у додатку је речено: “Прошасте 1842. године у септемврију мјесецу саставши се у Дубровнику Херцеговачки Везир Али-паша Ризванбеговић с Црногорским Владиком Петром Петровићем Његошом, учинили су Трактат, коим су утврдили мир међу пашалуком херцеговачким и независном Црном Гором”. А. Лаиновић, *Три Француза о Црној Гори*, 104.

се морале поштовати, регулисана питања њиховог преласка, односно повлачења “државне границе” Црне Горе, иако оне нијесу могле имати потпун међународноправни значај, будући да се није радило о уговорима између држава као суверених субјеката.

Ипак, Црна Гора је закључивањем ове врсте аката третирана, чак и од саме османске царевине, као територија са одређеним елементима политичке посебности која је изражавала историјску тежњу Црне Горе и њених духовних и свјетовних господара да прерасте у међународно признату државу.

Званично признање независности Црна Гора остварила је 1878, најприје миром у Сан Стефану, а потом и одлукама Берлинског конгреса. Непризнатост државности Црне Горе која је, посебно у другој половини XIX вијека, фактички постојала трајало је све до закључивања прелиминарног мировног уговора између Русије и Османског царства 1878, након окончања ратних операција миром у Једрену 31. јануара 1878. Тиме је започет процес окончања Велике источне кризе 1876-1878, у коме су Једрене и Сан-Стефан били саставнице њеног дипломатског расплета, започетог након окончања ратних операција, а довршеног за зеленим столом на Конгресу у Берлину.

И Сан Стефан и Берлин били су историјски датуми на путу ка дефинитивном признању Црне Горе за субјекта међународног права. Њихове одлуке су мијењале положај Црне Горе у међународним односима и у историјску реалност претварале вишевијековну борбу Црногораца за стицања независности и статус међународно признатог субјекта, потпуно независног од Османског царства. Чланом 2 споразума склопљеног у Сан Стефану 3. марта 1878. године Порта је „дефинитивно“ признала независност Књажевине Црне Горе.¹⁷ Тада је први пут Црна Гора међународно прихваћена као независна, а не као земља чија је политичка егзистенција везивана за државни ентитет Турске. Одредбама овог уговора територија Црне Горе је била увећана скоро три и по пута. Добијала је: Беране, Бијело Поље, Пљевља, Пријеполје, Тутин, Рожаје, Ругову, Плав, Гусиње, Никшић, Гацко, Подгорицу, Колашин, Спуж, Жабљак, излазак на море. У границе њене територије било је укључено готово читаво Скадарско језеро; требало је да граница иде средином ријеке Бојане; добила је дио Јадранског приморја с луком Бар. Уговор је предвиђао и да европска комисија, у којој ће бити заступљене „узвишена Порта“ и књажевска влада, одреде границе Књажевине.¹⁸

¹⁷ Проф. др Гавро Перазић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878–1918, Зборник докумената са коментаром*, Подгорица, 1992, 111.

¹⁸ Проф. др Гавро Перазић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878–1918*, 106.

Ипак, вољом великих сила на Конгресу у Берлину прекрајани су политички резултати остварени снагом оружја руске, црногорске и српске војске, преточени у одлуке Санстефанског мировног уговора. Промјену садржаја тек закљученог мировног уговора изражавао је завршни акт Берлинског конгреса, који је на сасвим другачији начин регулисао односе у међународној заједници.

Санстефански уговор о миру европски кабинети сматрали су прелиминарним. И Беч и Лондон одбили су да га признају коначним, тумачећи његова рјешења противним одлукама Париског уговора и Лондонског протокола из 1856¹⁹. и 1877²⁰. Уз подршку Француске и Италије, кабинети ових држава предузели су мјере ради преиспитивања резултата рата Русије против Османског царства, а тиме и онога што су балканске државе њиме добиле.

Циљеви аустроугарске политике на Балкану били су: спречавање стварања велике бугарске државе, ограничење територијалног ширења Црне Горе и Србије и спречавање њиховог уједињења, те проширење утицаја на Босну и Херцеговину и Новопазарски санџак. Тим путем је Аустро-Угарска жељела да осигура политичку доминацију и економску експанзију на овим просторима, уз стварање услова за напредовање у правцу Солуна, што је био и начин ширења њене власти над јадранском обалом и територијама које је Санстефанским уговором добила.

За Велику Британију, као колонијалну земљу, а прије свега као поморску силу, источно Средоземље било је значајно због одржавања доминације у трговачкој и војнопоморској контроли поморских путева и приобалних подручја, односно обезбјеђења и заштите сфере поморског утицаја. Аустро-Угарска је жељеле да ослаби руске позиције на Балкану, плашећи се њеног утицаја на националноослободилачке процесе међу словенским становништвом у Монархији. То су били разлози за

¹⁹ Париски мировни уговор 1856. донијет је на конгресу одржаном у истоименом граду од 13/25. фебруара до 18/30 марта. Њиме је завршен Кримски рат 1853-56. и установљен је мир међу учесницима рата: Русије, с једне, и Османског царства, Велике Британије, Француске, Сардиније и, такође, Аустрије и Пруске, с друге стране. Париски мир је предвиђао: враћање Карса Османском царству, неутрализацију Црног мора, тј. забрану Русији и Османском царству да тамо имају своју флоту, проглашење слободе пловидбе Дунавом под контролом међународне комисије, уз гарантовање унутрашње аутономије Србији, Молдавији и Влашкој.

²⁰ Лондонски протокол од 19/31. марта потписали су представници Русије, Велике Британије, Француске, Аустро-Угарске, Њемачке и Италије у циљу да држања од контролом заоштрених руско-османских односа и да не дође до рата. Њему су придодате двије декларације, а Русија обавезана да започне процес преговора о разоружању, ако Турска своју војску преведе на мирнодопско стање и приступи реформама. Уз помоћ Велике Британије Османско царство се ослободило ових обавеза и 24. IV 1877. почео је руско-турски рат.

предлог о сазиву конгреса европских држава који би преиспитао одредбе постигнутог споразума.

Русија, уз такву политику великих сила, није била у прилици да се супротстави мијешању Аустро-Угарске и Енглеске у резултате њеног рата против Османског царства. На предлог из Петрограда да се на конгресу разматрају само питања која имају европски карактер, обје велике силе су под пријетњом рата то одбиле и инсистирале на расправи о свему гдје постоји европски интерес.

Русија није ни могла да до краја инсистира на свом политичком ставу јер се споразумима закљученим с Аустро-Угарском прије избијања Велике источне кризе, након устанка у Хрцеговини 1875. и покоља у Бугарској, обавезала на сасвим друга основна рјешења од оних које је, као земља побједница, издиктирала у мировном уговору са Османским царством. То се прије свега тицало обавезе Русије преузете у Рајхштату 1876. и Будимпешти 1877. да за неутралност Аустро-Угарске у предстојећем рату Русије и Османског царства заузврат не ради створи велику словенску државу на Балкану, што су одредбе о формирању Велике Бугарске из Сан Стефана поништавале.

Формирање Велике Бугарске ујединило је, посебно, британску и аустроугарску владу, јер је прва у томе видјела опасност од контроле топлих мора и мореуза Босфора и Дарданела од стране Русије, док је за Аустро-Угарску опасност представљало могућег ширења идеја те државе из утицајне сфере Русије на словенско становиштво Монархије. До бици који су Аустро-Угарској тим споразумима били гарантовани, прије свега добијање права да окупира Босну и Херцеговину, у Сан Стефану је било елиминисано одредбама о давању аутономије тој османској покрајини. Реагујући на такав развој догађаја, Русија је, да би обезбиједила сопствену сигурност, почела да се припрема да војним противударом заштити резултате ратних дејстава. Поједине јединице задржане су у околини Цариграда, а између владе цара Александра II и главног штаба Дунавске армије вођена је преписка о заузимању Босфора.²¹ Процијењено је, ипак, да Русија не располаже довољном снагом да се супротстави коалицији западних држава. И њене савезнице, Србија и Црна Гора, биле су сувише исцрпљене и нијесу биле у стању да јој пруже било какав вид активније подршке.²² Осим слабог наоружања војске и недостатка

²¹ Види *рад Николе I*, Сабрана дјела, *Берлински конгрес*, Записи, књ. II, св. 1–6, Цетиње, 1928, 94.

²² На питање о позицији Црне Горе у случају евентуалног војног сукоба између Русије и Аустро-Угарске књаз је одговорио „да би Црна Гора ступила у рат на страни Русије у случају њеног сукоба са Аустро-Угарском, а неутралног држања Турске и Велике Британије“. Новак Ражнаговић, *Књаз Никола и аустро-угарска окупација Херцеговине 1878*, Зборник радова, Отпор аустро-угарској окупацији 1878. године у Босни и

ратног материјала, главни разлог за овакав одговор дипломатском представнику Русије на Цетињу А. С. Јонину био је у неповољној ситуацији у којој се Црна Гора нашла пошто су Подгорица, Спуж и Жабљак остали у османском посједу.

Уплитање великих сила у расплет кризе није било могуће избјећи. Конгрес у Берлину био је, дакле, само дипломатска форма званичног обнародовања на високом нивоу већ договорених, нових, рјешења.

II

Конгрес у Берлину који је одржан од 13. јуна до 13. јула 1878. извршио је познату ревизију одлука из Сан Стефана. Он је, ипак, потврдио резултате вишевијековне борбе Црногораца за независност своје земље и њен суверен статус. Негативна страна његових одлука односила се на територијална рјешења којим је умјесто проширења из Сан Стефана, Црна Гора остављена у знатно мањем простору од жељеног, свакако неадекватном потребама њеног економског и биолошког развоја. Ипак, формулација из завршног акта Конгреса да „независност Црне Горе *дефинитивно* (италик Р.Р)- признаје Висока Порта ... и све Високе стране уговорнице које је још нијесу признале“ имала је већу правну вриједност и чвршће давала везу за даље међународно признања и израстање државноправног субјективитета Црне Горе од осталих одредби садржаних у уговору из Сан Стефана.²³

Признање независности добијено и у Сан Стефану и Берлину добијело је, дакле, у суштини идентичну статусну промјену међународне позиције Црне Горе, с тим што је признање које је дато у завршном акту Конгреса дефинисало то питање на потпунији начин, спољнополитичком сагласношћу од стране свих сила учесница на Конгресу, а не билатералним актом, као у Сан Стефану. Црна Гора је и с једним и с другим документом постала „држава у смислу међународног права“. Ипак, своје односе са другим земљама путем класичних форми дипломатског и конзуларног представљања могла је одржавати тек кад је примљена у ред „цивилизовних држава“ сходно одлукама Берлинског конгреса. Постајањем „државе у смислу међународног права“ односи Црне Горе са свијетом добили су потпун међународно-правни значај. Фактичко стање државности тек је послије одлука Берлинског конгреса, у комуникацијама с другим државама, попримило све атрибуте сувереног дјеловања, које је подразумијевало и једнак правни статус Црне Горе с осталим

Херцеговини, Сарајево, 1979, 312.

²³ Радослав Распоповић, *Задаци руске спољне политике на Балкану у другој половини XIX вијека и међународноправни значај одлука у Сан Стефану и Берлину за Србију и Црну Гору*, Црна Гора и Русија, Огледи и есеји, Београд – Подгорица, 2005, 213–234.

субјектима међународне заједнице. Од државе у фактичком Црна Гора је усвајањем Финалног акта конгреса у Берлину 13. јула 1878. постала „држава у смислу међународног права”. Независност коју је тада стекла дефинитивно и незауостављиво је промијенила ток даље црногорске историје, износећи пред нове генерације Црногораца енергију међународно признатог државног субјекта као нови подстицај историјске самоидентификације.

Од одлука донијетих у Берлину, редигованих у виду завршног акта - Берлинског уговора, на Црну Гору су се односили чланови од 26 до 32.

Признање независности Црне Горе од Високе Порте и свих осталих „Високих Страна Уговорница” које је «још нијесу признале» дато је чл. 26 а одлуке о новим међународно признатим границама формулисане су у чл. 28. Финалног акта. За Црну Гору они су представљали правно најзначајнији дио Уговора.

Члан 29. био је посвећен питању државних граница (размјенама територија), изласку Црне Горе на море и правима које је у црногорским територијалним водама добила Аустро-Угарска. Те одредбе су тек стеченој независности Црне Горе давало вид условног међународног признања, што у овом случају нијесу питања која представљају предмет нашег интересовања.

Питање које се, са становишта наше теме, намеће као важније јесте како се та условност међународног признања одражавала на међународно дјеловања Црне Горе, односно, на њен дипломатски статус.

Црна Гора је послије Берлинског конгреса установила дипломатске односе са више држава, прије свега с великим силама, примањем њихових дипломатских представника акредитованих при црногорском двору. Од великих сила своја представништва у Црној Гори су отвориле већ 1878. Русија и Француска, а 1879. то су урадили Аустро-Угарска, Османско царство, Велика Британија и Италија. Касније су то учиниле: Грчка 1881, Бугарска 1896. и Србија 1897. Почетком XX вијека дипломатски односи су успостављени с још двије велике силе, САД 1905. и Њемачком 1906. Што се, пак, тиче отварања дипломатских представништава Црне Горе у страним земљама, ситуација је била знатно другачија.

Узроци финансијске природе нијесу дозвољавали да се у односима ове врсте оствари начело реципроцитета. Развој догађаја и сплет политичких околности утицао је да је Црна Гора у току своје самосталности, закључно са 1918, имала укупно четири дипломатска представништва на страни: у Цариграду је 1878. отворила прво дипломатско представништво сталног карактера у својој историји, које је постојало

до октобра 1912, а потом још три (у Београду 1913, Паризу 1916, Вашингтону 1918).²⁴

Међународно признање је утицало на мијењање система државног уређења и карактер унутрашњих друштвених односа. Црна Гора је у Берлину дефинитивно постала пуноправан члан међународне заједнице, добила излаз на море и градове: Никшић, Подгорицу, Колашин, Бар, Улцињ... То је унијело елементе урбане свијести и утицало на стварање нових форми у односу на привредни развој, развој тржишта, иницирање почетних облика робноновчаних привреде. Тако су постављани темељи за развој грађанског друштва и грађанске државе која је на нивоу нормативног брзо сустижала тековине европског грађанског живота у политици, култури, образовању, друштвеном животу уопште, док је у реалним односима показивала спор отклон од традиционалног племенског начина живота и личне самоидентификације по том основу, с вриједносним системом ранијег модела односа.

Потребу установљења нових видова друштвених веза наметале су и одлуке Берлинског конгреса. Разлика на основу религије и вршења религијских обреда није могла да буде разлог „да се ико искључи или

²⁴ Што се Ватикана тиче, његови односи са Црном Гором нијесу се одвијали путем дипломатских представника сталног карактера акредитованих на Цетињу или код Свете Столице. Оно што, међутим, налаже потребу да се то експлицитно каже и што уноси извјесне забуне, тиче се статуса Луја Војновића у вријеме његове мисије у вези с бревеом папе Лава XIII „*Slavorum gentem*” од 1. августа 1901. Не улазећи у детаље спора који се тичао и Барске надбискупије као примасије српске, за нас је од значаја чињеница да су као изванредни посланици књаза Николе, са задатком да издејствују промјену титуле Св. Јеронимског завода враћајући му „пространи стари наслов”, у Рим упућени заступник министра правде, гроф Ј. Војновић и надбискуп барски Шимун Милиновић. У документима којима је овај спор ријешен титулисање Војновића изазива извјесне забуне. Тако, на примјер, саопштење од 7. марта 1902. које је потписао кардинал Рампола адресовано је „Графу Војновићу, Црногорском Министру код Свете Столице”. И сам Војновић у одговору на кардиналово писмо себе назива „изванредни и опуномоћени посланик Њ. Кр. Височанства Црногорског Књаза”, што асоцира на титулу дипломатских представника друге класе, коју су чинили изванредни посланици и опуномоћени министри. Вјероватно су ови моменти пресудно утицали на то да су и неки историчари сматрали Ј. Војновића за дипломатског представника Црне Горе код Ватикана. Зато се у енциклопедијској јединици о њему у *Енциклопедији Југославије* (књ. 8, Загреб МСМЛXXI, стр. 530) Војновић помиње као „опуномоћени посланик Црне Горе у Ватикану”. Војновић, међутим, није био стално акредитовани представник Црне Горе при Светој Столици, већ је његова мисија била привременог карактера, са задатком рјешавања конкретног спора. Након тога се он, послје четворомјесечног рада у Риму, вратио у Црну Гору. Овдје се, дакле, не ради о дипломатском представљању седентарног типа, већ о *ad hoc* дипломатији, односно њеном најраспрострањенијем виду специјалних мисија, чија је суштина у повременом одашиљању представника једне државе у другу ради обављања неких конкретних задатака.

прогласи неспособним у погледу ускраћивања грађанских и политичких права, примања у јавну службу, положаја и почести или вршења разних занимања или заната ма у ком мјесту то било“.²⁵ Биле су то позитивне посљедице промијењеног међународног статуса Црне Горе која је од државе *de facto* постала субјект међународне заједнице и самим тим преузела обавезу да прихвати све њене стандарде, како у погледу односа с другим међународно признатим државама тако и у погледу уређења односа на унутрашњем плану, који нијесу могли бити нижи од нивоа просјека који је владао у осталим државама. Почетно то је једино било могуће постићи усвајањем система правних норми, као природне претпоставке да постојање правне регулативе и система санкција нужно мора утицати на развој свијести друштвене заједнице о поштовању правила установљеног поретка и начина регулисања односа на нивоу државе. Ипак, разлика између нормативног и стварног у неким областима није могла тако брзо бити превазиђена. Обезбјеђење одговарајућег нивоа грађанске културе и грађанске свијести, равних европским, био је процес за који је било потребно вријеме, а не само постојање нормативних рјешења.

Свакако да је и самим одредбама Берлинског уговора одређиван правац у коме су се друштвени односи требали мијењати и друштвени живот Црногораца унапријеђивати. Послије стицања независности 1878. најочљивије видљиви резултати везани за Берлински уговор били су њено другачије територијално преобликовање, просторно увећање, добијање излаза на море. Они су отварали низ друштвених процеса на унутрашњем плану који су подразумијевали вријеме и одговарајуће нарастање друштвене свијести и стручности њихових носилаца, да би се нове унутрашње прилике ускладиле са вриједностима европског грађанског друштва. Ово посебно због чињенице да је свим тим постигнућима, међу којима су свакако најважнији били добијање утврђених османских градова и излаз на море, промијењен не само начин привређивања већ да је дошло и до промјена у структури становништва увођењем у православно ткиво црногорског бића нових религијско-етничких група муслиманске и католичке вјероисповијести од којих се прихватање нових државних и друштвених вриједности са црногорским предзнаком није могло очекивати нити одмах нити на начин који су то у пракси чинили Црногорци.

²⁵ Наведено питање било је регулисано чл. 27. Берлинског уговора. Била је обезбјеђена слобода и вршење »свих вјероисповједних обреда свим држављанима Црне Горе и странцима. Видјети: Проф. Др Гавро Перацић и мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918, Зборник докумената с коментаром*, Подгорица 1992, 127.

Осим слободног „вршења свих вјерских обреда свим држављанима Црне Горе и странцима“ и забране „чињења сметњи (...) у хијерархијској организацији разних црквених заједница“, дозвољена слобода у односима „са својим духовским старјешинством“ уносила је потребан ниво грађанске толеранције, али истовремено и отварала питање конституисања „црногорских вриједности“ као неопходног интегративног фактора новог међународног субјекта.

Муслимани и други који су посједовали имања у Црној Гори, „а који би хтјели да се стално настане ван књажевине“, могли су да задрже своје некретнине дајући их под закуп или предајући их другим лицима на управу.²⁶ Експропријација је била званично забрањена, изузев ако је била ријеч о општем интересу. Али, и тај сегмент друштвених односа одуарао је од прокламоване једнакости и на крају је окончан преузимањем свих некретнина које су припадале муслиманској аристократији. То је, с друге стране, за последицу имало богаћење црногорских главара блиских књазу и оних који су се истакли у рату 1876-1878. Први пут у својој историји Црна Гора, подјелом ранијих османских посједа, добија имућне појединце који су по богатству одскакали од, до тада преовлађујућег, веома слабог имовног стања народа. Велике парцеле обрадивог земљишта, на примјер, дате у околини Никшића Божу Петровићу и другим главарима постале су основ за развој почетних облика акумулације капитала који су њихови власници, не само у некретнинама, већ и од остварених прихода, користили за утемељење нових облика економског живота у којима су носиоци процеса стицања „вишка вриједности“ умјесто османских ага и бегова били Црногорци.

Све су то биле новине у државном развоју Црне Горе које су стицањем независности започеле, али које су, након ратних успјеха и на њима заснованим визијама о независном животу, подразумевале постепену нивелацију и усклађивање с рјешењима европског грађанског друштва. Захтјеви који су у том смислу постављани дијелом су произишли из друштвене реалности Црне Горе а дјелом су кореспондирали

²⁶ Ово питање је регулисано чланом 30 Берлинског уговора, којим је прописано да: » Муслимани и други који посједују имања на територијама прикљученим Црној Гори, а који би хтјели да се стварно настане ван Књажевине, моћи ће да задрже своје некретнине, дајући их под закуп или или предајући их другим лицима на управу». Даље је било речено да: «Никоме имање не може бити експрописано осим на законит начин, ради опшег интереса и уз претходну накнаду». Посебна турско-црногорска комисија требало је да у року од три године регулише: «начин отуђивања, коришћења и употребе за рачун узвишене порте ствари који су својина државе или вјерских задужбина (вакуфа), као и интересе појединаца који су ангажовани». Видјети: Г. Перазић и Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918, Зборник докумената с коментаром*, 128.

са оствареним тековинама и степеном друштвеног развоја друштвене праксе у југоисточној Европи.

Што се тиче нових рјешења у области конфесионалних односа, начин њиховог уређења није могуће генерализовати. Односи државе с католичком црквом регулисани су посебним споразумом закљученим 1886,²⁷ али су његове одредбе, осим рјешења на нивоу конкретне друштвене праксе, такође, подразумијевале вјерску толеранцију и искључивали било какав вид дискриминације, што је било једно од рјешења Берлинског уговора. Иако потпуна аналогија у регулисању статуса становништва исламске и католичке вјероисповјести није била могућа, ако ништа друго а оно због различитог канонског устројства једне и друге вјерске институције, а онда и знатно већег броја муслиманског становништва у Црној Гори 1878. у односу на католичко, неки основни начини регулисања, барем на нивоу начелних стандарда - не и посебног акта сличног конкордату - нијесу били суштински различити. Разлике нијесу, дакле, предвиђале ни одредбе Берлинског уговора, а законодавна пракса Црне Горе у овој области у основи није ишла ван његових главних рјешења.

Интеграција у европску заједницу, осим као у претходним примјерима, захтијевала је реформске процесе на нивоу друштва и државног апарата као цјелине. То је значило да је за усвајање нових друштвених вриједности био потребан и нов модел државног организовања.

Зато је Црна Гора одмах послје стицања независности морала приступити државним реформама. Ранији Сенат замијењен је савременијим начином организовања власти, који је тежио њеној подјели на законодавну, извршну и судску. Формиран је Државни савјет као законодавно тијело, Министарство са ресорним одјељењима као извршни орган и Велики суд као врховна судска инстанца. Извршеним промјенама политички систем земље почињао је да се усмјерава ка стандардима грађанског модела државног организовања који је почивао на трипартитној подјели власти.

Промјене које су захватиле унутрашњи живот земље реформама из 1879, настављене су сличним трансформацијама државне управе из 1903, а потом доношењем Устава 1905. Посебан значај је имао „октроисани Устав“ из 1905. као акт конституционалног карактера. Црна Гора је његовим увођењем у правни поредак државе постала уставна парламентарна монархија. Њим је у политички живот уведено народно представништво - Црногорска народна скупштина - с којим почиње и вишестраначки живот у Црној Гори. Формирањем парламентарних странака,

²⁷ Уговор је носио назив *Уговор између Свете Столице и црногорске владе*, а закључен је 18. августа 1886. Исто, 223.

режимских и опозиционих, политички живот улази у сасвим нову фазу која ће се разликовати од ранијег периода по покушајима опозиције да коришћењем механизма парламентарног система власти ограничи књажевски апсолутизам. Али, без обзира на врло ограничен домет тих настојања, рад политичке опозиције свакако је у политичку праксу унио новине засноване на критици дотадашње недодирљивости књаза, односно, краља Николе.

Законом о краљевској влади из 1914. промјене су даље настављене а тичале су се и дипломатске праксе и потребе њеног усклађивања с могућносим црногорске државе, како на унутрашњем тако и спољном плану. Оне нијесу пратиле, као ни облици властитог дипломатског представљања у другим земљама, европска искуства. Осим у малом броју представништава у свијету, то се у овом случају огледало и у давању статуса дипломатских представника генералним конзулима што, углавном, није била пракса других земаља тог времена.²⁸

Разноврсни по свом значају, општем и посебном, сви ови процеси су имали елементе модернизма изражене, поред осталог, и у претварању појединца у Црној Гори од члана племена у грађанина, а на међународном плану, од поданика потчињеног племенском господару и црногорском суверену у држављанина међународно признате земље.

²⁸ Законом о краљевској влади и уређењу државних надлештава из маја 1914. чл. 44, у дипломатске заступнике сврстани су и конзули и вицеконзули. И поред чињенице да је у пракси познато да генералним конзулима, у земљама у којима држава нема своје дипломатске представнике, могу бити повјерене и одређене дипломатске функције, не бисмо могли рећи да се у овом случају ради о досљедном заступању тога начела. Из онога што смо дознали радећи на овој теми произилази да је наведено законско рјешење било једна нереална норма која није имала последице ни у пракси властите државе, а камоли у погледу третмана од стране држава код којих су конзули акредитовани. Управо расположива грађа говори да су се и функције конзула по звању и почасних конзула кретале у оквиру општих граница конзуларне надлежности и да нијесу досезале оне видове дипломатског заступања из којих би могао произићи њихов другачији карактер. На исти начин, ријетки случајеви обављања наложених дипломатских послова од стране конзуларних представника нијесу могли да од конзула конституишу посебну класу дипломатских представника. Ма колико да је изграђеност дипломатског апарата Црне Горе била на ниском нивоу, она се није могла надопунити на овај начин. То није било у складу ни са општеусвојеним рјешењима и принципима међународног права. У завршним одредбама поменутог закона зато је и стајало да ће ближе одредбе о дипломатској и конзуларној служби бити прописане нарочитим законом. Доношење таквог закона сигурно је било у плану. Међутим, међу сачуваним правним актима таквог законског документа нема. Да је он донесен, тек тада бисмо могли закључити шта је законодавац намјеравао постићи наведеним рјешењем о рангу дипломатских заступника, наравно - уколико би оно у њему било задржано у истом облику. Овако, остаје да о наведеном примјеру говоримо као о *ријеткости* раритету правне праксе барем са становишта међународноправног одређења ранга дипломатских представника држава на страни.

Излазак Црне Горе из планинске затворености на климатски другачије морско подручје, с другом културом и условима, и нови начин привређивања уводили су, осим сточарске и натуралне привреде, и прве облике робноновчаних тржишних односа, афирмишући и привреду приморских градова или, пак, видове размјене роба са елементима тржишних односа на градским трговима и пазарима у унутрашњости. Центрифугалне силе урбаног живота, прелаз од села ка граду, припала су категорији промјена које су у исти мах биле просторне, друштвене и менталне.

Градски живот доводио је и до промјене система вриједности у коме су се, за разлику од дотадашњег мирног сеоског живота и релативно уносног рада који могао бити извор добити, сада у градским срединама с трговинама, занатима, крчмама и кафанама, могли појавити и други видови друштвене праксе, од којих неки, попут нове врсте културних потреба становништва, нијесу били позитивни као на примјер: беспосличење, зеленашење и сл. Развијањем градова у израженијој мјери јављала се потреба за заштитом личне имовине, њене неприкосновености, коју претодна друштвена пракса Црне Горе, на начин на који се то дешавало у урбаним срединама, није познавала. Као саставница те врсте промјена, у измијењеним околностима, јављала се нова реалност у којој је дошло до окретања цивилној власти земље, а не племенским главарима и капетанима, као гаранту очувања личних и имовинских права појединца. Све је то захтијевало доградњу државног поретка и у нормативном и у институционалном смислу. Човјек појединац и његова лична имовина морали су, при томе, бити основно заштићено добро.

Посебан сегмент у црногорском друштву који је из суверености произишао биле су промјене у комуникацији са свијетом, не само Црне Горе као субјекта међународног права, већ и њених грађана. Црногорци су са својим путним исправама могли слободно да путују у друге земље, да учествују у међународној трговини, користећи се закљученим трговинским уговорима или уговорима о трговини и пловидби²⁹ у којима је као једна од учесница у уговорном односу била Црна Гора.

С обзиром на то да су, осим објективне условљености, ови процеси у мјери могућег контролисани руководећом улогом династије Петровић-Његош, промјене које су долазиле, доводиле су, због настојања

²⁹ Током независног постојања Црне Горе 1878-1918. било је закључено укупно 27 уговора о трговини и пловидби с другим земљама. Нијесу сви, увијек, били сасвим „нови“ већ су настајали послје извјесног времена *примјењиваних примјене* ранијих. Тако су третирани као посебни међународни акти, закључени независно од ранијих уговора са истим државама. Видјети: Г. Перазић и Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918, Зборник докумената с коментаром*, 85.

династије да очува патријархалне позиције и стари начин управљања земљом, до несклада између жељеног начина развоја друштва и карактера институција постојећег система власти. У земљи су, због тога, временом настајале подјеле на оне који нијесу позитивно гледали на модернизацијске процесе и који су подржавали идеје блиске двору о задржавању патријархалног начина владања и оне које су тежили стандардима оновремене демократски усмјерене европске мисли. Политичке борбе око тога трајаће до нестанка Црне Горе 1918.

Иако су државне реформе на унутрашњем плану, као што смо видјели, одмах започете (1879), а онда и настављене касније, помаци су, ма колико значајни, ипак били, релативно, скромни. Осим сталне економске неразвијености земље, материјалне и кадровске неоспособљености њене државне службе, главни узрок томе огледао се у чињеници да реформе нијесу успјеле да измијене апсолутистички карактер власти књаза, односно краља Николе I Петровића-Његоша.

На крају треба казати да је стицање независности и развој државног субјективитета Црне Горе у међународним оквирима утицао на настанак свијести о припадности Црној Гори као својој земљи код њених држављана различите етничке или вјерске структуре. Зато су се у сучељавању са свијетом они често користили одредницом Црногорац, без обзира на то како су се стварно у вјерском или етничком смислу осјећали. Иако је првобитно означавала идентитетску припадност њеног становништва држави Црној Гори, не дирајући у њихову вјерску или националну определијеленост, и мада није значила вид хомогенизије црногорског друштва, улазак у међународну заједницу код све већег броја црногорских држављана јачао је осјећај припадности Црној Гори, као својој држави и конституисао посебно историјско памћење које се на првом мјесту везивало за настанак и државни развој Црне Горе. Трајањем државе и израстањем државноправног субјективитета тај осјећај је јачао, поред мултиетичности и мултиконфесионалности, као један од главних структуралних обиљежја црногорског друштва.

Све то говори да је међународно признање убрзало процес израстања Црне Горе као државног субјекта, довело до институционалне доградње државног апарата, утицало на увођење нових садржаја у друштвени живот становништва, отворило и институционализовало њене везе са свијетом а самим тим, уласком Црне Горе у међународну заједницу, створили су се услове за развој и модернизацију земље и усвајање тековина савременог европског друштва.

Prof. Radoslav Raspopović, PhD.

THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL RECOGNITION IN
THE PROCESS OF FORMATION OF THE STATE AND LEGAL
SUBJECTIVITY OF MONTENEGRO

Summary

Recognition of the existence of state independence is a prerequisite for the development of state institutions necessary for a sovereign activity of a country in the international community. It is a process which implies a correlation between the historical course of a liberation struggle and the accomplished liberation from the rule of another country, accompanied by space created for the development of institutions of country's own state organization. International recognition is, therefore, a mere prerequisite for acquiring the rights which other states, members of international community, have in all areas including the development of their own state institutions. This specifically means that the status of an international subject creates the necessary conditions for strengthening the capacity of a state, i.e. for the formation of state sovereignty of a country within the international community. The new state union thus becomes an equal partner in relations with other countries, while at the same time it gains the same equality in terms of possibilities for development of its own legal order. In this paper, the author has tried to follow the course of the process on the example of Montenegro on both levels, and in terms of development of institutions of authority accompanying the formation of the state subjectivity of the country.